

Jovana Jakanović

ORTOGRAFSKA I FONETSKO-FONOLOŠKA ANALIZA POVELJE KRALJA OSTOJE IZ 1398. GODINE

Sažetak

Kraljevske povelje predstavljaju izuzetno važno kulturno naslijeđe za Bosnu, jer predstavljaju svjedodžbe o političkim i društvenim prilikama jedne države. Povelje nam omogućavaju uvid u jezik, pismo, topografiju, društvenu kao i političku strukturu srednjovjekovne bosanske države. S obzirom na to cilj rada je prikazati osnovne ortografske i fonetsko-fonološke karakteristike Povelje kralja Ostoje o isplati zaostalih dugova kralja Tvrtka iz 1398. godine. Povelju kralja Ostoje napisao je dijak Stipan Dobrinović, a original povelje pisan na pergamentu nalazi se u Državnom arhivu u Dubrovniku.

Ključne riječi: *povelja, srednji vijek, jezik, ortografska analiza, fonetsko-fonološka analiza*

Uvod

Povelja je dio historijske realnosti, te pruža obilje historijskih podataka. Pisane su po strogo utvrđenoj shemi, ali nisu uvijek morale sadržavati sve ceremonijalne dijelove. Povelja kralja Ostoje se bitno ne razlikuje od ostalih bosanskih povelja tog doba. Svi elementi koji sačinjavaju Povelju imaju svoj uobičajen oblik i u ostalim bosanskim poveljama. Povelje su za jezik posebno značajne jer predstavljaju i najizvorniju građu za uočavanje nastanka novih pojava u razvoju jezika. „Povelje i pisma predstavljaju značajno blago diplomatske pismenosti ove zemlje, naročito zato što je njegovala autohtone crte i nije prezirala narodni jezik. Ogromna većina duhovnih tekstova, kako kanonskih tako apokrifnih, dobar dio zapisa i natpisa, a pogotovo povelja i pisama predstavljaju vrijednost kao spomenici jezika, pismenosti, opće kulture i historije a poneki od njih izdvajaju se i nameću i savremenom čitaocu kao primjeri poetskog nadahnuća književnog kvaliteta.“ (Dizdar 1997: 14) S obzirom na to rad se bavi ortografskom i fonetsko-fonološkom analizom Povelje kralja Ostoje o isplati zaostalih dugova kralja Tvrtka iz 1398. godine.

Tekst Povelje kralja Ostoje o isplati zaostalih dugova kralja Tvrтка iz 1398. godine

kralj Stefan Ostoja

20. novembar 1398. na Dumnu¹

pisar: dijak Stipan Dobrinović

Stojanović br. 428; Miklosich CCXXIV; Čremošnik br. 35

sl. Đorđić 1971:398

ба нме оца н сина н свтога дха аминъ азъ стипанъ остоѣ по млостн г^{на} Ба Благовѣрнн краль срѣблємъ Боснѣ прѣморню х^умьсци земан западнѣмъ странамъ доннмъ краємъ Усорн солн подрннню н к томУ да є виднмо всакомУ уловѣкУ комУ се подоБа како дондоше вслнуѣствУ кралѣства мн ѿ^а славнога града дУБровнѣка племєннн властєлє н поклансарє а на нме жУнъ жУрьковнѣ н мнхоуѣ растнѣ говорєѣ разУмно н уѣсно У вснхъ днанхъ кралѣствУ мн н мею ннмн раБотамн слатко проснше н молнше говорєѣ да Бн нмъ платнло кралѣство мн що нмъ ѿста дУжанъ Братъ кралѣства мн Бнвшн славнога спомєнУтнѣ г^{на} кра^а тврѣтко н мн вѣднвшє прошенє право н достонно говорєнє н такє разгледавшє повєлѣн н лѣстовє н клєтвн г^{на} крапа тврѣтка како да Бн се не Укратнла красна лУБавъ н добрн	U ime Oca i Sina i Svetoga duha, amin. Ja Stjepan Ostoja po milosti gospoda Boga blagovjerni kralj Srba, Bosne, Primorja, Humske zemlje, Zapadnih strana, Donjih krajeva, Usore, Soli, Podrinja da je znano svakom čovjeku kojega se tiče kako dođoše veličanstvu kraljevstva mi od slavnoga grada Dubrovnika plemenita vlastela i poklisari, a imenom Žun Žurković i Mihoč Rastić govoreći razumno i časno u svim djelima kraljevstva mi i među ostalim poslovima slatko prosiše i moliše govoreći da bi im platilo kraljevstvo mi što im osta dužan brat kraljevstva mi bivši slavnoga spomenuti gospodin kralj Tvrtko. I mi vidjevši molbe, ispravan i dostojanstven govor i također pogledavši povelje i listove zakletve gospodina kralja Tvrтка, kako da se ne bi uskratila krásna ljubav i dobri zakoni koji su uvijek postojali među kraljevstvom mi i među Dubrovnikom. Sve to razgledavši i
--	--

¹ Nakaš, Lejla (2011), *Konkordacijski rječnik ćirilskih povelja srednjovjekovne Bosne*, Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Filozofski fakultet, Sarajevo

законѣн кои сѸ вазда постан мѣо
 кралѣствомъ мн н мѣо дѸбровнѣкомъ
 все тон разгледавшѣ н виднвѣше
 створнсмо свнтѣ с кралѣства мн с
 поглавнмн властелн кон Ѹ то врѣмѣ
 БѣхѸ прѣ насѣ всн с намн еднносрѣдно
 наслндѸюѣ црѣ неБѣкаго кон крѣпн
 краѣство мн Ѹ доБрѣхѣ дѣлнхѣ
 Ѹсаншасмо прѣшнѸ поклнсареѣ
 дѸброуѣцнхѣ н створнсмо нмѣ мнлостѣ
 н запнсасмо по снхѣ нашнхѣ повелахѣ
 да нмѣ платнмо н плаћамо двѣ тнсѸһн н
 петѣ сатѣ н петѣ десетѣ дѸкатѣ що нмѣ е
 ѡсталѣ дѸжанѣ краѣ тврѣтко
 а да нмѣ се плаћа ѡвѣмѣ наѸѣномѣ да се
 плаћаю всако годнѣе по петѣ сатѣ
 пѣтерѣ ѡлоходѣка ко^мн сѸ дѸжнѣ
 давати кралѣствѸ мн по власнѣхѣ
 светѣцнхѣ на трѣн днѣ мсеца фреѡара а
 то ѡлоходѣка конмѣ сѸ дѸжнѣн нашнмѣ
 прѣвнмѣ н намѣ за стонѣ да ѡлѣБнѣю до
 толе до коан се нсплатн всѣ дѸгѣ згора
 руѣнѣн Ѹ семь лнстѸ двѣ тнсѸһн н
 петѣсатѣ н петѣдесетѣ дѸкатѣ
 а докле се нсплатѣ тан дѸгѣ да ѡл тоган
 дохотѣка руѣнога намѣ нѣщаре не дадѸ
 разн да сн се плаћаю за дѸге а
 нсплатнвшѣ се руѣнога дѸга да даю
 кралѣѣствѸ мн тан доходаѣк кѣо сѸ га
 давалн нашнмѣ прѣвнмѣ
 а томѸ нмѣ свѣдоци н рѸѸнѣци
 кралѣства мн властеле воевода хрѣвое
 тепаунѣ Батало боевода вѸкашнѣн н
 воевода павѣ клешнѣн н кнезѣ стнпа^{нб}
 хлапунѣн нашнга кралѣства дворѣскн
 пнсанѣ на дѸмнѣ на двадесетѣн днѣ
 мсеца новеБра лѣта рожастѡа хрѣстоѡа

vidjevši, stvorismo savjet s kraljevstva mi
 sa poglavitom vlastelom koja u to vrijeme
 bijaše kod nas, svi s nama, jednodušno
 nasljeđujući cara nebeskoga, koji učvršćuje
 kraljevstvo dobrim djelima.

Uslišismo žurбу dubrovačkih poklisara i
 stvorismo im milost i zapisasmo u ovim
 našim poveljma da im platimo i plaćamo
 dvije tisuće i pet stotina i pedeset dukata,
 što im je ostao dužan kralj Tvrtko.

A da im se plaća ovim načinom: da se
 plaća svake godine po pet stotina perpera
 od dohotka koji su dužni davati kraljevstvu
 mi na dan Sv. Vlaha, trećeg dana mjeseca
 februara i to od dohotka kojim su dužni
 našim precima i nama za Ston, da odbijaju
 dotle dok se ne isplati sav dug gore rečeni u
 ovom listu od dvije tisuće i pet stotina i
 pedeset dukata. Sve dok se isplaćuje taj
 dug, od toga dohotka rečenoga da nam
 ništa ne daju osim da plaćaju sebi dugove,
 a isplativši rečeni dug da daju kraljevstvu
 mi taj dohodak kako su ga davali našim
 precima. A tome su svjedoci i ručnici
 vlastela kraljevstva mi, vojvoda Hrvoje,
 tepčija Batalo, vojvoda Vukašin i vojvoda
 Pavle Klešić i knez Stjepan Hlapčić našeg
 kraljevstva dvorski.

Pisano na Dumnu dvadesetog dana mjeseca
 novembra godine rođenja Hristova 1398.
 Pisa Stipan Dobrinović dijak kraljevstva mi
 i da se počnu plaćati na prvu svetkovinu
 Sv. Vlaha, trećeg dana februara 1399. i
 kraljevstvo mi priseže i zaklinje se zajedno
 s gore rečenom vlastelom da ovo pisanje
 bude čvrsto i neporecivo dok im se dug
 isplati.

•Ѹ• н •т• н •ѧ•о •н• писа стипанъ добрѣновнѣхъ кралѣства мн дѣѣкъ а да се поуѸ плаћати ѿ прѣвнѣхъ власнннѣхъ свѣтѣснѣхъ на •г• днн первара •Ѹ•т•ѧ•ѧ• н кралѣство мн прѣсеже н клѣ се згора руѣннмн властѣлн да снѣ писмо БѸде крнпко н непоруѸно докле нмѣ се дѸгѣ нсплати † г^лнѣ ку^р стефанъ ѿстоѧа кра^а срѣБлѣ^м Боснн н прнморнѸ	† GOSPODIN KIR STEFAN OSTOJA KRALJ SRBIMA, BOSNI I PRIMORJU
--	---

Povelja kralja Ostoje Dubrovčanima o isplati zaostalih dugova kralja Tvrtka iz 1398. godine

Nakon što je kraljica Jelena svrgnuta sa prijestolja u maju 1398. godine, na njeno mjesto je izabran kralj Ostoja.² Ostoja je krunisan u proljeće 1399. godine i vladao je do 1404. godine. Vlast je povratio 1409. godine i ostao je na prijestolju do svoje smrti 1418. godine. Kralj Ostoja sa svojom pratnjom dolazi 1398. godine u Duvno³ gdje su ga čekali dubrovački poslanici.

On im u Duvnu 20. novembra 1398.⁴ godine izdaje povelju i obavezuje se da će isplatiti zaostale dugove kralja Tvrtka I u iznosu od 2550 perpera, „kako da se ne bi uskratila krasna ljubav i dobri zakoni koji su uvijek postojali među kraljevstvom mi i među Dubrovnikom“. Tim činom iskazuje se težnja kralja Ostoje za očuvanjem dobrih

² Ovaj vladar, nasljednik kralja Dabiše, došao je na prijesto neregularnim putem, oborivši Jelenu, ženu Dabišinu, i uzurpiravši vlast koja je trebala da pripadne Tvrtkovom sinu. (Kuna 1974:51)

³ Duvno ili današnji Tomislavgrad je grad i općina situirana u jugozapadnoj Bosni i Hercegovini. Korijen svoga imena ima u ilirskoj riječi d'Imno - pašnjak, odnosno dalma (dělma) - ovca. Ime Duvno za grad se upotrebljavalo tek u novije vrijeme. Delminum se spominje i u Ljetopisu popa Dukljanina kao mjesto sabora kraljevstva hrvatskog. Grad Duvno se također spominje i u povelji bana Tvrtka iz 1355. godine. (Vego 1957: 38)

⁴ Uočava se da je Povelja napisana u vrijeme dok Ostoja još nije bio legitimni kralj Bosne.

susjedskih odnosa koji se održavaju još od Kulina bana.⁵ Iz toga se može zaključiti da upravo kraljevske povelje predstavljaju izuzetno važno kulturno naslijeđe za Bosnu, jer predstavljaju svjedodžbe o političkim i društvenim prilikama jedne države. Tj. povelje nam omogućavaju uvid u jezik, pismo, topografiju, društvenu kao i političku strukturu srednjovjekovne bosanske države.

U Povelji kralj Ostoja spominje i način na koji će se vratiti dug: *i da im se plaća ovim načinom: da se plaća svake godine po pet stotina perpera od dohotka koji su dužni davati kraljevstvu mi na dan Svetog Vlaha, trećeg dana mjeseca februara*. Riječ je o „Stonskom dohotku koji su Dubrovčani plaćali srpskim i bosanskim vladarima u iznosu od po 500 perpera godišnje. Dohodak je ustanovljen odredbom ugovora iz 1333. godine po kojem je kralj Dušan prodao Dubrovčanima Ston i Pelješac. Dohodak se isplaćivao i bosanskim vladarima zato što je tadašnji bosanski ban Stepan II Kotromanić zagospodario zapadnim dijelom Huma i imao znatan politički uticaj na ovaj dio primorja. Srbiji se obično plaćao o Uskrsu a Bosni na dan Sv. Vlaha (3. februar).“ (Dragičević 2008: 118)

Povelju je napisao je dijak Stipan Dobrinović koji je bio jedan od najznačajnijih pisara na dvoru kralja Ostoje, a original Povelje pisan na pergamentu nalazi se u Državnom arhivu u Dubrovniku.

Ortografske odlike

Povelju kralja Ostoje iz 1398. godine pisao je dijak Stipan Dobrinović i to tipičnom bosanskom majuskulom. Naime, nakon kralja Tvrtka I dolazi do češćeg smjenjivanja pisara, ali unotač tome većina povelja pisanih na području Bosne u ortografskom smislu ostaje vjerna onoj tradiciji koja započinje sa logotetom Vladojem, „mada se kod ponekih vladara, možda i iz političkih razloga, vladarska kancelarija vraća starijoj bosanskoj tradiciji, kao što je slučaj s pisarima kralja Ostoje i njegovih potomaka, bar što se tiče pisma, s obzirom na to da se ponovo vraćaju bosanskom poluustavu.“ (Kuna, 2008: 335).

Gregor Čremošnik navodi da Tvrtkovo uvođenje srpske diplomatske minuskule u bosansku kancelariju predstavlja revolucionarno nagli korak naprijed. *Ostoja pravi isto tako odsječan i nagao revlucionarni korak, ali korak unazad, korak natrag na stare*

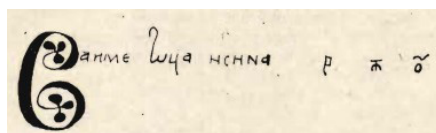
⁵ Uočava se da je Povelja napisana u vrijeme dok Ostoja još nije bio legitimni kralj Bosne.

bosanske uzore i nas staru bosansku majuskulu. (Čremošnik 1950: 149)

Ostojino vraćanje poluustavu i vraćanje izvornoj karakterističnoj bosanskoj grafiji, uslovljeno je i činjenicom da su Ostojini pisari domaći ljudi i očito je da su oni poticali iz druge pisarske škole⁶, a ne one koju je utemeljio logotet Vladoje.

Dakle, u pogledu pisma i stila povelje prekida se sa tradicijom koju je započeo Tvrtko, te se vraća starom tipu pisma, a isto se osjeća i u stilu i u jeziku povelje, čiji je pisac očito ikavac⁷. (Kuna 1974: 51)

„Pismo Stjepana dijaka je tipična bosanska majuskula Dražeslavljeve škole. Sva slova su strogo u majuskućnim oblicima, čak završni potezi slova *д* ne idu ispod crte, kod slova *В* jedan jedini put (u početku nabiranja svjedoka) Stipanu Dobrinoviću izmakne kurzivno slovo *Ѧ* inače slovo uvijek ima propisani usjek. Karakteristični su oblici slova *ж*, dalje slova *Ѧ* sa odijeljeno stojećom ižicom i slova *Р* koje izgleda kao da je pisano u četiri poteza. Zanimljivo je i slovo *В* sa kojim počinje povelja. Ono je povećano, kao što je to već odavno običaj. Po obliku je više nalik na kitnjasto *С*, nego na *В*, jer trbusi slova *В* nisu zatvoreni.“ (Čremošnik 1950: 150)

Slika 1: Inicijal i prve riječi Povelje kralja Ostoje od 20. 11. 1398. (Čremošnik 1950: 150)

⁶ Ti homines novi nisu učenici Vladoja ili Tomaša i nisu izašli iz škole državne kancelarije, nego su potomci drugih bosanskih škola u kojima se podučavala bosanska majuskula, a ne srbijanska diplomatska minuskula. (Čremošnik 1950: 149)

⁷ Povelje su načešće pisali specijalno obučeni pisari, pa su tako i od njih u velikoj mjeri zavisile i jezične karakteristike napisanog teksta. Međutim, „treba imati u vidu i to da dokumenti, naročito povelje, imaju, u suštini, ustaljenu formu, koja u znatnoj mjeri ograničava pisara, tako da se pisar rijetko probija vlastitim originalnim izrazom među formulara.“ (Kuna, 2008: 334)

Pisanje grafema za glas [j]

U Povelji kralja Ostoje glas [j]⁸ se ili ne bilježi nikako ili se bilježi grafemima:

Ѣ (ѡстоѢ),

vokal e ima vrijednost „je“ na početku riječi (ѡдносрьдно) i u međuvokalnoj poziciji (хрьвое, такое),

sekvenca [ju] bilježi se grafemom ю (мѡю, прѣморню, насландѣюѣ, плаћаю ѡдѣбнѣю, даю),

a) sekvenca [ja] bilježi se grafemom Ѣа (ѡстоѢа).

Ligature

U tekstu Povelje kralja Ostoje uočavamo ligature:

a) Ю: мѡю, прѣморню, насландѣюѣ, плаћаю ѡдѣбнѣю, даю.

b) Ѣа: ѡстоѢа. Ligatura ja prisutna samo na jednom mjestu na kraju Povelje i to u kraljevom imenu, a zanimljivo je da se pri prvom pisanju kraljevog imena na početku Povelje upotrebljava Ѣ (ѡстоѢ), gdje je Ѣ u vrijednosti sloga ja.

Pisanje grafema za glas [ć] i [dʹ]

Staroslavenski jezik nije imao glas đ, tj. glasovna vrijednost đerva u starobosanskom jeziku bila je „đ“ i „ć“. Međutim, s obzirom na to da je u ovoj Povelji dosljedno izvršeno praslavensko jotovanje dʹ>j, đ se kao glas ne pojavljuje. U Povelji se mogu uočiti samo dvije riječi gdje bismo očekivali glas /đ/: мѡю i рожаства.

Glas ć se najčešće obilježavao grafemom đerv: насландѣюѣ, доБрѣновнѣѢ.

Obilježavanje glasova [í] i [ń]

U tekstu Povelje kralja Ostoje može se uočiti da nije obilježena palatalnost glasova, pa se tako u pojedinim slučajevima *l* čita kao [í] i *n* kao [ń]. Napuštanjem ligatura Ѣа i Ѣе palatalnost glasova se nije označavala posebnim znakovima, zbog čega su grafemi л i н, pored svoje stvarne glasovne vrijednosti, obilježavali i /l/ i /ń/. To uočavamo u sljedećim primjerima: краль, лѣБавѣ, кралѣства, срьБлѣмѣ, зѣмлн, доннмѣ, подрннню, повѣслѣн.

⁸ U staroslavenskim azbukama za glas j nemamo posebnog znaka mada je u jeziku nesumnjivo postojao. Bilježio se pomoću jotiranih slova kada su ona stajala na početku riječi ili iza samoglasnika, ali bilježio se i pomoću grafema i. (Damjanović 1995: 53)

Pisanje grafema za glas [o]

U Povelji glas o bilježi se na dva načina:

a) ѿ: omegom, koja vodi porijeklo iz grčkog alfabeta: ѿца, ѿстоѣ, ѿвѣмѣ, ѿ^а, ѿста. Slovo omega pozicijski je ograničeno, tj. javlja se samo u inicijalnoj poziciji.

b) O: također je pozicijski ograničeno, jer se nije pisalo na početku riječi.

Grafem ш

Oznaka ш korištena je za glasovnu vrijednost [št]: шцо, годнище, нѣщаре.

Fonetsko-fonološke odlike

Vokali

Staroslavenski vokalski sistem bilježio je sljedeće vokale: a, o, u, y, e, ě, i, ę, q, r, l, r', l', ъ, ь. U Povelji kralja Ostoje zastupljeni su sljedeći vokali: a, e, i, o, u, ě, l'. Istina, još uvijek se piše meki poluglas, međutim, iz riječi kao u (κ (томѸ)), a s druge strane riječi (доходакъ, рожаства, дѸкаты,...) koje svjedoče o vokalizaciji poluglasa, zaključujemo da poluglas više nije dio vokalskog sistema zabilježenog u ovoj Povelji.

Proces uprošćavanja vokalskog sistema u etapi od 10. do 11. stoljeća izgledao je ovako:

- Denazalizacija: ę>e, q>u (12. stoljeće)
- Eliminacija: r', l' u korist samih vokala r, l
- Slivanje: ъ, ь u jedan ъ
- Stapanje: y>i
- Vokalizacija l >u
- Vokalizacija ѡ>u

Etapu od 13. do 14. stoljeća:

- Vokalizacija ѡ>a
- Refleksi ě>i, e, ě

U Povelji kralja Ostoje nalazimo potvrdu o završenom procesu denazalizacije: петъ (pętъ), десетъ (desęntъ > desętъ > deset). Također, vokal y (jeri) zamijenjen je vokalom i (чина). Nalazimo i potvrdu promjene vokalnog l. Prema Beliću, vokalne l koje se nekada navodilo na našoj cjelokupnoj našoj dijalekatskoj teritoriji, počelo se vrlo rano mijenjati. (Belić, 1976: 63) U Povelji kralja Ostoje tako imamo primjer дѸжанъ (stsl. длѣжънъ) gdje je l prešlo u u.

Jat

Kada govorimo o fonetskom sistemu našeg jezika, većina istraživača (Vuković, Belić i dr.) u prvi plan stavlja pitanje jata (ě).⁹ Pitanje jata je najsloženije i najbitnije zbog same različitosti njegove zamjene kako u našim narodnim govorima tako i u drugim slavenskim jezicima, a dodatno je usložnjeno i činjenicom da se zamjenjivanje vršilo na različitim prostorima u različito vrijeme. Od 9. do 11. stoljeća ě se bilježi u nekim latinskim tekstovima, dok od 12. do 13. stoljeća postoji razlika između ě i e i to u bosanskim poveljama. *U 14. i 15. stoljeću javljaju se ikavizmi i jekavizmi.* (Hamm 1974)

Ikavski refleks jata prostirao se i po onim područjima u kojima danas imamo ijekavsku zamjenu. Naime, činjenica da se ikavska zamjena jata pojavljivala u istočnoj i centralnoj Bosni ukazuje na to da ikavizam nije bio samo jezička crta koja je prirodno funkcionisala u govoru već je bio poželjna jezička crta koja se pokušavala nametnuti kao uzorna na onim prostorima gdje se javljaju varijacije jezičkih crta zastupljenih u idiomu.

Pojavu ikavizama u spomenicima istočne i centralne Bosne, Herta Kuna smatra isključivo utjecajem književnojezičkog manira. Međutim, javljaju se i nedosljednosti što nas navodi na zaključak da još uvijek nije uspostavljena stabilnost u pogledu ikavskog pisarskog manira, a odgovor za ovakav postupak vjerovatno leži u pisaru.

Naime, u Povelji kralja Ostoje grafem ѣ se pojavljuje u 36 riječi, ali ne označava uvijek ě. U sljedećim primjerima ě ima vrijednost:

a) [ja]: ѡстоѣ.

b) [i] (na mjestu glasa i): прѣморнѣ, западѣнѣмѣ, дѣБровнѣка, споменѣтнѣ, лѣстовѣ, прѣ, добрѣхѣ, добрѣновнѣ, прѣсеже, рѣунѣци, ѡвѣмѣ, наѣномѣ.

c) miješano [i] i [ja]: дѣѣкъ – prvo ѣ ima vrijednost [i], dok drugo ѣ ima vrijednost [ja],

Što se tiče refleksa ě, Povelja kralja Ostoje slijedi osobine zapadnoštokavskog dijalekta (ikavizam je osnovna osobina zapadnoštokavskog dijalekta). U srednjovjekovnim spomenicima

⁹ Prema Vukoviću, ovaj stari vokal, diftonškog izgovora, ima svoje dvojako praslovensko porijeklo: od indoevropskog ei i od diftonga oi . Naslijeđen je iz praslavenskog jezika.

naše redakcijske pismenosti ikavski refleks jata bio je dominantan, a “smatra se pisarskim manirom većine srednjovjekovnih bosanskih rukopisa. Potvrđen je već u Grigorović-Giljferdingovim odlomcima evanđelja iz 13/14. stoljeća i masivno u Kopitarovu evanđelju (14/15. st.) kao i u sva tri zbornika: Hvalovu (1404. god.), Mletačkome (početak 15. st.) i Radosavljevu (polovica 15. st.)” (Jurić-Kappel 2008: 210). Potvrdu za ikavski refleks ě pronalazimo u Povelji kralja Ostoje u riječima: доБрѣновнѣ, западѣнѣмъ, днлнхѣ, свнтѣ, наслндѣюѣе, стнпцнѣ, Благовѣрнн, врѣмѣ, свѣдоцн. Na osnovu ovih riječi može se pretpostaviti da je [i] vrijednost grafema ѣ i u primjerima: Боснѣ, законѣн, врѣмѣ, Бѣхѣ, двѣ, трѣн, днѣ, дѣжнѣн, рѣенѣн, дѣмнѣ, двадесетѣн, свѣдоцн, Благовѣрнн, ѣловѣкѣ, naročito stoga što se ovaj grafem, kao što smo vidjeli gore, koristi i za obilježavanje glasa [i] koji nije refleks ě.

U praslavenskom jeziku bila su poznata dva poluglasa: ѣ i ѥ koji vode porijeklo od indoevropskih punih kratkih vokala ū i ī. U 10. stoljeću dolazi do njihovog izjednačavanja i svođenja na jednu glasovnu vrijednost, a obilježavaju se kao znak ѣ (jer). To potvrđuju i naši prvi pisani spomenici poput Bašćanske ploče, Kulinove povelje i sl. Od tada znak ѣ postaje karakterističan znak u redakciji staroslavenskih spomenika. U 11. stoljeću poluglasi su potpuno izgubili izgovornu vrijednost, ali ih pisarska tradicija nastavlja bilježiti uglavnom nakraju riječi kao pisarski manir.

U Povelji kralja Ostoje postoji samo jedan grafem za poluglas – ѣ, koji se bilježi i kad je u slabom položaju (дѸкѣтъ, Братѣ), ali se na osnovu primjera u kojima je nekadašnji poluglas ispušten (κ (томѸ)), te konsonantskih promjena uzrokovanih gubljenjem poluglasa (ѡ нмѣ ѡца) može zaključiti da se on ne izgovara, nego da je to pisarski manir. Isto tako, na osnovu primjera u kojima se umjesto poluglasa javlja *a*: доходакъ, рожаства, дѸкѣтъ zaključujemo da bi vrijednost grafema za poluglas u jakoj poziciji mogla biti [a] u riječima kao što

su: вѣлнѣѣствѣ (veliĉanstvu), ѣѣсно (stsl. ѣѣстнѣо > ĉasno), д(ѣ)нѣ¹⁰ (prasl. d(ѣ)нѣ > dъn > dan). Napokon, bilježenje poluglasa umjesto [i] svjedoĉi o utjecaju staroslavenskog jezika na pisara: хръстоѡа.

Slabljenje i gubljenje poluglasa vrlo je znaĉajno za razvoj jezika jer je izazvalo niz promjena: nepostojano a, jednaĉenje i redukcije suglasnika, novo jotovanje, pretvaranje вѣ > u, prelazak l u o, duljenje vokala i sl.

Promjena вѣ > u

Pretvaranje вѣ > u dešava se u isto vrijeme i kada se vrši izjednaĉavanje poluglasa.¹¹ Takvo stanje zabilježenno je i u povelji Kulina bana (1189). U ulozu prijedloga kao refleks skupine вѣ moŹe se javiti zapadnoštokavski refleks va, u kom je došlo do vokalizacije poluglasa. U Povelji kralja Ostoje javlja se zapadnoštokavski refleks va u primjeru: ѡа нмѣ ѡѡа н снѡа н свѡѡа дха амнѣ, ali je tu rijeĉ o uvodnoj formuli koja se i inaĉe razlikuje od ostalog teksta, što potvrđuje primjer iz teksta u kome je izvršena vokalizacija вѣ > u: ѡ вснхѣ днлнхѣ.

Vokalno r i l

U staroslavenskom jeziku vokalno r i vokalno l naslijeđeni su iz praslavenskoga jezika. ObiljeŹavali su se na dva naĉina ѡr, ѡr i ѣl, ѣl. U Povelji je, kao što je gore navedeno, vokalno l prešlo u u, a vokalno r biljeŹi se u primjerima: тѡрѣтко, ѣднѡсрѣдно, прѣвнѡмѣ, хръѡѡѣ.

Promjena l u o

Glasovna promjena l u o veŹe se za kraj 14. i poĉetak 15. stoljeća. Međutim, iako primjere za ovu promjenu nalazimo veĉ 1391. godine (konavalъskyi > konavalski > konavaoski) (Vukoviĉ 1974: 107), u Povelji kralja Ostoje nije izvršena, te imamo primjer: ѡстаѡ (ostao).

¹⁰ Rešetar u svojoj studiji Sekundarni poluglas u srpskohrvatskom jeziku kaŹe: „Za takve jednosložne oblike stvar je dakle sasvim jednostavna i jasna: prasl. dъnъ nije u našem jeziku, a ni u kojem drugom slavenskom, postalo dn u koje se je pak umetalo a što je, ne zna se otkuda, priteklo u pomoĉ da bi se rijeĉ mogla lakše izgovoriti, nego je dabome vokal u prvome slogu ostao i pomalo se mijenjao.“

¹¹ Prof. Belić smatra da se ta pojava izvršila „oko polovine XII veka, i to u svim štokavskim govorima novoga i staroga tipa“. Proces je bio postupan: вѣнук > внук > unuk. (Beliĉ 1976: 85)

Metateza

Metateza likvida je takva promjena u kojoj u grupama or, er, ol, el (kada se nađu ispred konsonanata) sonanti l i r dolaze na prvo mjesto, a vokal na drugo mjesto i on se duži.

Ova promjena nije jednako zahvatila sva područja praslavenskoga jezika. Ona se u svojem punom obliku (s duljenjima) ograničila samo na južnoslavenske jezike zajedno sa češkim i sa slovačkim, dok je u ostalim zapadnoslavenskim jezicima metateza provedena bez osnovnih duljenja, a u istočnoslavenskim je jezicima u sredini riječi došlo do tzv. punoglasja (oro, olo, ere, olo – rjeđe ele). (Hamm 1974: 110)

U sljedećim primjerima izvršena je metateza: града (gordъ > gordъ > grad – metateza likvida (or>ra)), краљ (Karlo > korl > kralj (po ovoj riječi pretpostavlja se da je metateza nastala u 8. stoljeću)). (Hamm, 1974: 112)

Što se tiče ostalih metateza, u zamjenicama sa suglasničkom skupinom vs > sv, nije izvršena metateza: всакомъ (svakom), вснхъ (svih), все (sve), всн (svi), всако (svake).

Konsonantizam

Sve spomenute pojave u vokalizmu vezane su neposredno i za suglasnički sistem. Konsonanti koji se nalaze u Povelji su: Б (b), ц (c), ҃ (č), ѣ (ć), д (d), ф (f), г (g), х (h), ѣ (j)¹², к (k), л (l, l'), м (m), н (n, n'), п (p), р (r), с (s), ш (š), т (t), в (v), з (z), ж (ž), ю, щ (št).

Afrikati

U tekstu Povelje imamo ove oblike afrikata:

҃ (č):

- na početku riječi: ҃ловѣкъ, ҃сно;
- u sredini riječi: велнѣствѣ, дѣброуѣцнѣ, наѣвноѣ, рѣнѣн, рѣнѣцн, тѣпаѣнѣ, хѣпаѣнѣ, поѣнѣ, непороѣно
- na kraju riječi: мнѣоуѣ.

ѣ (ć):

- u sredini riječi: говореѣ, наслндѣюѣ, плаѣамо, тнсѣнѣ;
- na kraju riječi: жѣрьковнѣ, растнѣ, говореѣ, наслндѣюѣ, плаѣамо, тнсѣнѣ, клѣшнѣ, хѣпаѣнѣ, добрѣновнѣ.

¹² Osim jatom glas j se obilježavalo i ligaturama: ю i ѣ

Može se uočiti da se afrikat *ć* u Povelji kralja Ostoje uglavnom pojavljuje na kraju riječi i to u prezimenima.

Staroslavenski jezik nije imao glas *đ*, tj. glasovna vrijednost *đ*erva u starobosanskom jeziku bila je „*đ*“ i „*ć*“. Međutim, s obzirom na to da je u ovoj Povelji dosljedno izvršeno praslavensko jotovanje *d'>j*, *đ* se kao glas ne pojavljuje.

Glas f

Fonem /f/ preuzet iz grčkog jezika¹³ nije bio dio suglasničkog sistema govornog jezika. *Fonem /f/ nalazimo u staroslavenskim tekstovima samo u riječima stranog porijekla: npr. Филипъ, no taj tadašnjim slavenskim sustavima tuđ, glas često se zamjenjivao sa usnenim p.* (Damjanović 1995: 53) To ujedno čini i jednu od tipičnih osobina bosanske redakcije staroslavenskog jezika. U Povelji kralja Ostoje riječ februar pisana je različito: u jednom slučaju se piše sa suglasnikom *f* (kao u primjeru: по власнѣхъ свѣтъцнхъ на трѣхъ днѣ мѣца фреварѣ, dok se u drugom slučaju piše sa suglasnikom *p*: на •гѣ днѣ перварѣ.

Disimilacija i gubljenje suglasnika

U Povelji kralja Ostoje odmah na početku teksta uočavamo da je u riječi otac, koja je u genitivu jednine, došlo do gubljenja suglasnika *t*.

Asimilaciono-disimilacioni procesi bili su uslovljeni gubljenjem poluglasnika iz slabog položaja, što potvrđuje i primjer iz Povelje kralja Ostoje: рожаства. Takav oblik, sa skupinom *žd- < d'* nije narodni nego je preuzet iz crkvenih spomenika.

Palatalizacije

U praslavenskom razdoblju izvršeno je nekoliko promjena čiji su rezultat palatalni suglasnici (tri palatalizacije i jotacija). Pod drugom palatalizacijom podrazumijevamo promjenu zadnjonepčanih suglasnika *k, g, h* ispred samoglasnika *ě* i *i* u *c, z, s*. (Hamm 1958:106) Primjeri iz Povelje kralja Ostoje: рѣчѣмъ, свѣдоци, ра і хѣмъ.

Treća palatalizacija nije se provodila dosljedno kao prve dvije, a naziva se još i progresivnom palatalizacijom zato što se samoglasnici nalaze ispred suglasnika. Ako se suglasnici *k, g, h* nađu iza samoglasnika *i, ѣ, є*, oni se mijenjaju u *c, z, s*. (Hamm 1958:106)

¹³ U grčkom alfabetu glas /f/, razvijen na početku nove ere iz aspiriranoga /ph/, bilježit će se drugim slovom: Φ/φ (phi). Odatle će ga preuzeti i ćirilica, odnosno bosančica.

Ova palatalizacija je vidljivo u primjerima: ѿца (G jd. отъка → цѡ отъца) i кнѣзь.

Jotovanje

Praslavensko jotovanje d'>j karakteristično za zapadnu štokavštinu ogleda se dosljedno i u ovoj Povelji u primjerima мею (мею нннмн, мею кралѣствомъ, мею дѣбровнѣкомъ), те такоє. Ni na jednom mjestu nemamo đ.

Što se tiče praslavenskog jotovanja grupa st' i sk', jedino što možemo konstatovati je da se ono bilježi grafemom щ (щѡ, годнщѣ, нѣщѣре), na osnovu čega ne možemo izvesti nikakav zaključak o njegovoj glasovnoj vrijednosti.

Ostale promjene: grupa čl- ne mijenja se u č- u imenici čovjek.

Zaključak

Ortografskom i fonetsko-fonološkom analizom ukazuje se značajne karakteristike jednog dijela gramatičke strukture Povelje.

Ortografske osobenosti:

Povelju kralja Ostoje iz 1398. godine, pisao je dijak Stipan Dobrinović i to tipičnom bosanskom majuskulom.

U Povelji kralja Ostoje glas [j] se ili ne bilježi nikako ili se bilježi grafemima: ѣ, vokal e ima vrijednost „je“, ю, ѣ. Uočavaju se ligature: ю, ѣ. Ѓ se kao glas ne pojavljuje. Glas ć se najčešće obilježavao grafemom đerv. Palatalnost glasova najčešće se nije označavala posebnim znakovima, zbog čega su grafemi ѡ i ѡ, pored svoje stvarne glasovne vrijednosti, obilježavali i /j/ i /h/. Glas o bilježi se na dva načina: ѡ (omegom) i o. Oznaka щ korištena je za glasovnu vrijednost [št].

Kao opće fonetsko-fonološke osobenosti Povelje, mogu se izdvojiti:

- Vokal y (jeri) zamijenjen je vokalom i;
- Potvrda promjene vokalnog l;
- ѣ u riječima ne označava uvijek ě, nego: [ja], [i] (na mjestu glasa i), [i] i [ja].
- Zastupljen je ikavski refleks jata, te Povelja kralja Ostoje slijedi osobine zapadnoštokavskog dijalekta.
- Dolazi do izjednačavanja poluglasa i svođenja na jednu glasovnu vrijednost, a obilježavaju se kao znak ѣ (jer);
- Poluglas se i vokalizira u a;
- Promjena вѣ > u;

- Primjeri za vokalno l i r;
- Primjeri za neizvršenu promjenu l u o;
- Protetsko n se pojavljuje u padežnim oblicima lične zamjenice za treće lice;
- U zamjenicama sa suglasničkom skupinom vs > sv, nije izvršena metateza;
- Afrikati: v (č), h (ć);
- Uočeno je mijenjanje suglasnika f sa p što upućuje na narodnu provenijenciju teksta;
- Disimilacija i gubljenje suglasnika;
- II i III palatalizacija;
- Jotovanje.

Literatura

1. Belić, Aleksandar (1969), *Istorija srpskohrvatskog jezika – Reči sa konjugacijom*, Naučna knjiga, Beograd
2. Belić, Aleksandar (1972), *Istorija srpskohrvatskog jezika – Reči sa deklinacijom*, Naučna knjiga, Beograd
3. Belić, Aleksandar (1976), *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika*, Naučna knjiga, Beograd
4. Čremošnik, Gregor (1950), *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, sveska IV-V
5. Damjanović, Stjepan (1995), *Staroslavenski glasovi i oblici*, Zagreb
6. Dizdar, Mak (1997), *Antologija starih bosanskih tekstova*, Alef, Sarajevo
7. Dragičević, Pavle (2008), *Povelja kralja Ostoje Dubrovčanima o isplati zaostalih dugova kralja Tvrtka*, Građa o prošlosti Bosne, 1
8. Hamm, Josip (1958), *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb
9. Hamm, Josip (1974), *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb
10. Internet: http://www.academia.edu/830098900/das_poic_srednjovjekovna
11. Jurić-Kappel, Jagoda (2008), *O dijalekatskim temeljima srednjovjekovne bosanske (vjerske) pismenosti*, Slovo, sv. 56–57, Zagreb, 209–218.
12. Kuna, Herta (1974), *Starija književnost – I knjiga*

- bosanskohercegovačke književne hrestomatije*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo
13. Kuna, Herta (2008), *Srednjovjekovna bosanska književnost*, Međunarodni Forum Bosna, Sarajevo
 14. Nakaš, Lejla (2011), *Konkordacijski rječnik ćirilskih povelja srednjovjekovne Bosne*, Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Filozofski fakultet, Sarajevo
 15. Nikolić, Svetozar (1973), *Staroslovenski jezik II – Primeri sa rečnikom*, Naučna knjiga, Beograd
 - Solovjev, Aleksandar, *Vlasteoske povelje bosanskih vladara*. U:
 16. Nakaš, Lejla, ur. *Hrestomatija iz historije književnog jezika I* dio, str. 173-189.
 17. Stanojević, Stanoje (1928), *Studije o srpskoj diplomaciji*, Srpska Kraljevska Akademija, Beograd
 18. Turbić-Hadžagić, Amira (2014), *Deklinacija neličnih zamjenica u bosansko-humskim poveljama s posebnim osvrtom na zamjenice s navescima: -zi, -r/-re i -i*, Filologija, 63
 19. Vego, Marko (1957), *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Svjetlost, Sarajevo
 20. Vuković, Jovan (1974), *Istorija srpskohrvatskog jezika I dio – Uvod i fonetika*, Naučna knjiga, Beograd

ORTHOGRAPHIC AND PHONETIC-PHONOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE KING OSTOJA'S CHARTER FROM 1398. YEAR

Abstract

The Royal Charters represent very important cultural heritage for Bosnia, because they represent certificates of the political and social conditions of a state. The Charter gives us an insight into the language, writing, topography, social and political structure of the medieval Bosnian state. The aim of this paper is to present the basic orthographic and phonetic-phonological characteristics of the King Ostoja's Charter on the payment of the outstanding debts of King Tvrtko from 1398. The King Ostoja's charter was written by the scribe Stipan Dobrinovic, and the original charter written on the parchment is kept in the State Archives in Dubrovnik.

Key words: *charter, middle age, language, orthographic analysis, phonetic-phonological analysis*